

Ivanna Chernyk

Formy demokracji niedyskryminacyjnej w filozofii politycznej Friedricha von Hayeka i Jamesa Buchanana

---

Polityka i Społeczeństwo nr 6, 9-17

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ivanna Chernyk

**FORMY DEMOKRACJI NIEDYSKRYMINACYJNEJ
W FILOZOFII POLITYCZNEJ
FRIEDRICH A VON HAYEKA I JAMESA BUCHANANA**

Wstęp

W ubiegłym stuleciu dwóch ekonomistów i myślicieli społeczno-politycznych, wyróżnionych Nagrodą Nobla za analizę współzależności zjawisk gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych – Friedrich von Hayek (w 1974 r.) oraz James Buchanan (w 1986 r.) wykorzystało naukowe metody ekonomiczne do opisu natury instytucji społecznych oraz uzasadnienia polityczno-ekonomicznych aspektów trwania wspólnoty demokratycznej.

Broniąc żywotności programu liberalnego jako moralnego uzasadnienia wolnorynkowego kapitalizmu, Hayek i Buchanan uznają porządek ekonomiczno-polityczny za efekt działania mechanizmów instytucjonalnych oraz istnienie koniecznego związku między gospodarką narodową a strukturami politycznymi. Hayek akcentuje ekonomiczną niewyplacalność socjalistycznego ustroju politycznego oraz złudność osiągnięcia sprawiedliwości społecznej w liberalnym systemie polityczno-gospodarczym (Hayek 1989; 1992). Buchanan zaś zastanawia się nad ekonomicznymi możliwościami urzeczywistnienia ideałów wolnego społeczeństwa w praktyce politycznej. Razem z Gordonem Tullokiem w pracy *Granice wolności* (1975) dokonuje konceptualizacji politycznego życia zbiorowego jako struktury złożonej wymiany, ujętej w instytucjonalne ramy analogiczne do wymiany rynkowej.

Obaj uczeni wskazują na konieczność ograniczeń dla władzy rządów demokratycznych. Według Hayeka wolność ekonomiczna jest podstawą wszelkiej wolności politycznej oraz osobistej. Ma ona priorytet nad równością, a jedyną formą równości korzystną dla wolności jest równość wobec prawa. Wcale nie oznacza to faktycznej równości ludzi

ani też chęci uczynienia ich równymi. Bowiem „ludzie różnią się między sobą, ale różnice te bynajmniej nie usprawiedliwiają różnego ich traktowania przez władze” (Osiatyński 1984: 47).

Konstytucyjna ekonomia polityczna Buchanana jako osobna dziedzina badań w nurcie *teorii wyboru publicznego* kładzie nacisk na wybory konstytucyjne, czyli wybory reguł dla pewnej wspólnoty politycznej. W tej teorii decyzje konstytucyjne oznaczają pewne ograniczenia prawne i instytucjonalne związane z funkcjonowaniem rządu i najwyższych instytucji państwowych (Miklaszewska 2001: 30–35).

Badacze upatrują różnych relacji między preferowanymi przez uczonych paradygmatami badawczymi – od całkowitego braku cech wspólnych (Kuniński 1998: 30) do wyodrębniania pewnych analogii (Nureev 2005: 478–480).

Celem artykułu jest analiza relacji między formami demokracji niedyskryminacyjnej w ujęciu Friedricha von Hayeka i Jamesa Buchanana. Geneza instytucjonalnych rozwiązań dla systemu demokratycznego zaproponowanych w konstytucyjnej ekonomii politycznej Buchanana sięga bowiem ku modelowi polityczno-prawnemu Hayeka, określanemu *demarchią*.

Krytyka nieograniczonej demokracji

Według Hayeka demokratyczne państwo dobrobytu, gdzie to większość parlamentarna podejmuje decyzję o redystrybucji dochodów, jest taką samą pochodną ideału sprawiedliwości społecznej jak państwo socjalistyczne. Jego zdaniem osiągnięcie sprawiedliwej struktury podziału dóbr w warunkach rynkowego ustroju w zasadzie pozbawiono sensu. Napęła się ono realną treścią jedynie w warunkach scentralizowanej ekonomii, gdzie pewien organ wyznacza, jaka część wspólnych dóbr należy się każdemu członkowi społeczeństwa, a więc pogoń za mirażem „społecznej sprawiedliwości” może doprowadzić do stopniowego formowania podobnego systemu.

Zatem państwo dobrobytu staje się nie do pogodzenia z liberalizmem i istotą rynku, ponieważ nadanie rządowi monopolistycznej władzy rozwiązywania pewnych problemów społecznych nie tylko zagraża wolności jednostki, lecz także hamuje konkurencyjne eksperymentowanie będące motorem rozwoju (Godłów-Legiędź 1992: 115).

Najczęściej cytowana Hayekowska definicja demokracji głosi, iż nie jest ona wolnością, lecz jednym z najważniejszych strażników wol-

ności. „Będąc jedyną dotąd odkrytą metodą pokojowej zmiany rządu, demokracja jest jedną z tych fundamentalnych metod wśród wartości negatywnych, którą można porównać do sanitarnych środków zapobiegawczych przeciwko zarazie, które działają prawie niezauważalnie, lecz ich brak może mieć śmiertelne skutki” (Gunning 2001: 55–56).

Deformacja demokracji następuje w wyniku nieograniczonej suwerenności ciał przedstawicielskich, zaangażowania się prawodawców w bieżącą politykę oraz przekazywania uprawnień prawodawczych rządowej biurokracji. Połączenie państwa dobrobytu z nieograniczoną demokracją, twierdzi Hayek, może skutkować zmianami politycznych instytucji społeczeństwa przez nieuchronne zmiany w psychologii ludzi, którzy uczą się korzystać z paternalistycznych dóbr. Inercja ciągłego rozrastania się państwa dobrobytu w pewnym momencie może przeobrazić rynek w swoistą redystrybucyjną strukturę, gdzie państwo jest dość silne, by przygnębiać wolność jednostki, lecz niedostatecznie potężne, by przeciwstawiać się ciśnieniu zorganizowanych grup, zjednoczonych branżowymi, fachowymi lub politycznymi interesami (Kapelushnikov 1989).

Według Hayeka moralny fundament demokracji kruszy się wtedy, gdy procedura równoważenia nacisków motywowanych rozbieżnymi interesami grup dostosowuje się do bieżącej polityki kosztem ogólnych reguł. System nieograniczonej demokracji ma tendencje do przekształcania się w arenę handlu przywilejami między zorganizowanymi grupami interesów i politykami, walczącymi o zdobycie głosów wyborców, jeśli dochody wielu grup zaczynają być określane nie przez prawa rynku, lecz przez przebieg procesu politycznego (Kuniński 1999).

Buchanan również opowiada się za ograniczeniem władzy rządów demokratycznych. Zakłada, iż jednostki – tak w działalności ekonomicznej, jak i politycznej – zachowują w zasadzie ten sam profil behawioralny, dążąc do osiągnięcia swych prywatnych celów oraz maksymalizacji własnych korzyści.

Według Buchanana winę za moralny upadek społeczeństwa demokratycznego da się przypisać rozwojowi sektora publicznego (Buchanan 2004: 417–435). W pracy *Granice wolności: pomiędzy anarchią a Lewiatanem* (1975 r.) uczony, nawiązując do koncepcji państwa absolutnego T. Hobbesa, porównuje bezgranicznie powiększający się sektor publiczny do biblijnego potwora – Lewiatana (Buchanan 1997: 207–444). W opublikowanym tegoż roku artykule *Dylemat Samarytanina* Buchanan główne przesłanie zaczerpnął z *Ewangelii wg św. Łukasza*: starając

się czynić dobro, można uczynić zło. W tym sensie współczesny rząd demokratyczny, przybierając oblicze „dobrego Samarytanina” i wyciągając swą pomocną dłoń w postaci wydatków na cele społeczne, wydaje więcej, niż pobiera, a następnie przerzuca ciężar przyszłej spłaty zadłużenia na barki społeczeństwa (Buchanan 1975).

Opierając się na tzw. paradoksie Arrowa, który udowodnił brak wewnętrznie spójnego „interesu publicznego”, ujawniającego się jako wynik głosowania większościowego, Buchanan obala mit o dobroczynnej działalności rządu na rzecz dobra ogólnego. Jeśli dobra jednostkowe nie sumują się w dobro ogólne, to każda decyzja zbiorowa da się rozłożyć na racjonalne decyzje jednostkowe (Bukusiński 1996: 108). Zatem większość parlamentarna jest wyrazem realizacji krótkofalowych interesów indywidualnych, grupowych i partyjnych, a nie ogólnych wartości, odzwierciedlonych w opinii publicznej.

Zajmując się ekonomiczną teorią biurokracji, partii politycznych, decyzji kolektywnych i indywidualnych, Buchanan analizuje, w jaki sposób rządy podejmują decyzje odnoszące się do polityki gospodarczej. W napisanej razem z Gordonem Tullokiem pracy *Rachunek zgody* (1962) uczony krytykuje proceduralny aspekt demokracji, decyzje podjęte w łonie koalicji większościowych, wskazując na ich niedoskonałości – cykliczność, kumoterstwo, manipulowanie porządkiem obrad w parlamencie oraz handlowanie głosami.

Krytykując system nieograniczonej demokracji, obaj uczeni występują przeciwko ingerencji polityków w spontaniczny (Hayek) czy też moralny (Buchanan) ład rynkowy, zdominowaniu gospodarki przez procesy polityczne oraz preferowaniu interesów wpływowych grup kosztem innych.

Uznając konflikty interesów za rzeczywistość polityczną, Hayek przeciwstawia demokracji przetargowej politykę ogólnych zasad prawnych oraz cnót obywatelskich. Zadaniem demokratycznych instytucji politycznych jest zatem sprzyjanie ewolucyjnym siłom społecznym bez względu na formę rządu, lecz na zasadzie równości wobec prawa i moralnych wartości. W przeciwieństwie do Hayeka, Buchanan nie traktuje działalności politycznej w kategoriach służenia transcendentnemu dobru ogólnemu, a ujmuje polityczne układy instytucjonalne jako rezultaty dokonanych przez jednostki wyborów publicznych w celu maksymalizacji użyteczności. Według Buchanana sposób uprawiania polityki demokratycznej polega na świadomym przekształceniu podstawowych instytucji społecznych przez konstruowanie takich zasad podejmowania decyzji zbiorowych, które nie tylko utrzymują w stanie równowagi

struktury polityczne. Powinny one również zapobiec demoralizacji owych struktur w efekcie nieograniczonego konsumowania dóbr jednostkowych przez poszczególne grupy interesów.

Formy demokracji niedyskryminacyjnej

Praca *Konstytucja wolności* (1960), która prezentuje koncepcję rządów prawa, jest integralną częścią całościowej wizji wolnego społeczeństwa w filozofii politycznej Hayeka. Opiera się ona na zasadzie podziału wiedzy, zgodnie z którą podstawową rolę w procesach społeczno-ekonomicznych pełni rozproszona wśród członków społeczeństwa osobista wiedza niejawna, czyli specyficzna informacja o miejscowych warunkach i szczególnych okolicznościach. Wiedza zawarta w prawie pomaga zaś jednostkom optymalnie dostosować się do zasad moralnych danego społeczeństwa oraz przewidywać konsekwencje swoich działań.

W świetle Hayekowskiej teorii ładu spontanicznego (endogennego) korekta współczesnych systemów liberalno-demokratycznych polega na usunięciu deformacji w postaci centralistycznych, a nawet totalitarnych tendencji oraz odrodzeniu lub przekształceniu instytucji warunkujących działanie ewolucyjnych sił społecznych. Zatem głównym celem zasad konstytucyjnych jest daleko idące ograniczenie prawnych pełnomocnictw centralnej władzy, niezależnie od tego, jakiego demokratycznego kursu ona przestrzega.

Jako alternatywę dla systemu nieograniczonej demokracji Hayek zaproponował projekt dwuizbowego parlamentu – demarchię. Zgromadzenie Prawodawcze (izba wyższa) tworzy moralny fundament życia wspólnoty politycznej w postaci uniwersalnego nadrzędnego prawa precyzującego normy sprawiedliwego działania. Z kolei Zgromadzenie Rządowe (izba niższa) zajmuje się bieżącymi sprawami polityczno-gospodarczymi w postaci konkretnych dyrektyw. Różnice między obu ciałami przedstawicielskimi rozstrzyga Trybunał Konstytucyjny. Według Hayeka, rozdzieliwszy w ten sposób funkcje, można zapobiec „zalegalizowanej korupcji” w systemie demokratycznym, czyli deformacji procesu prawodawczego ze strony poszczególnych grup interesów, dążących do otrzymania pewnych przywilejów.

Nawiązując do *Konstytucji wolności*, Buchanan połączył idee interpretowania rządów prawa jako zasady generalnej wolnego społeczeństwa

z własnym postulatem ograniczeń konstytucyjnych w stosunku do systemu demokratycznego. „Jeśli wpływ większości może być ograniczony do stanowienia praw, m.in. dotyczących opodatkowania i wydatków, i jeśli prawo to będzie obowiązywać wszystkie klasy i grupy społeczne politycznej wspólnoty, to można byłoby uniknąć najgorszego nadużywania współczesnej polityki podziału” (Buchanan, Musgrave 2005: 28–29).

Buchanan rozgranicza dwa etapy politycznego procesu: konstytucyjny oraz postkonstytucyjny. Pierwszy oznacza jednomyślne zawarcie kontraktu konstytucyjnego, czyli wybór reguł konstytucyjnych (ograniczeń prawno-instytucjonalnych) dla pewnej wspólnoty politycznej. Konstytucja powinna określać obszar wolności jednostek, prawa własności, warunki i sposoby egzekwowania ustalonych praw i obowiązków, zasady dostarczania dóbr publicznych oraz sposób funkcjonowania sektora publicznego. Na etapie postkonstytucyjnym odbywa się wymiana dóbr w sferze prywatnej i publicznej na zasadzie współpracy i kooperacji.

Zgodnie z tymi etapami rozgranicza się i funkcje państwa. Państwo-stróż zabezpiecza przestrzeganie kontraktu konstytucyjnego, lecz nie określa i nie formuje zasad konstytucyjnych. Państwo produkujące na etapie postkonstytucyjnym dostarcza zaś społeczeństwu dóbr publicznych oraz takich, które rynki prywatne zabezpieczają źle lub nie zabezpieczają wcale.

Konstytucyjna ekonomia Buchanana skupia się na określeniu takich zasad podejmowania decyzji zbiorowych, które już na poziomie konstytucyjnym prowadziłyby ku niedyskryminacyjnej redystrybucji dóbr publicznych. Takim zasadniczym ograniczeniem wobec demokratycznej większości u Buchanana staje się system podejmowania decyzji rządowych w postaci jednomyślności kwalifikowanej, uwzględniającej koszty transakcyjne. Właśnie w ten sposób można by zminimalizować niebezpieczeństwo wypaczania decyzji publicznych przez poszukiwaczy renty politycznej.

Nawiązując do Hayekowskiego programu rekonstrukcji społecznej, Buchanan w latach dziewięćdziesiątych minionego stulecia istotnie zmodyfikował swój model badawczy. Regułą jednomyślności zamienił w nim wymóg konstytucyjny nakazujący powszechność zarówno w nakładaniu podatków, jak i w dostarczaniu dóbr publicznych. Przyznawszy normatywną siłę zasadzie większości, Buchanan wprowadził pojęcie „obszar niedyskryminacji”, które oznacza ograniczenie konstytucyjne w sytuacji naturalnej dyskryminacji wbudowanej w system większościowy. Zatem podejmowanie decyzji przez rządy większo-

ściowe musi być ograniczone do kwestii, które po wdrożeniu okażą się niedyskryminacyjne. Świadczy to o fundamentalnej zmianie w metodologii *public choice*, gdzie wbrew konserwatywnej maksymie programu badawczego z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych zaczynają liczyć się nie tylko zasady, ale i cele. W sensie ideologicznym w modelu tym zezwala się na zmianę konstytucyjnego systemu dystrybucji w celu politycznym, pod warunkiem że utrzyma się zasadę bezstronności (Buchanan, Musgrave 2005: 16–29, 106–113).

Jeśli dla Hayeka prawo w społeczeństwie demokratycznym jest dobrem ogólnym, to Buchanan nie wiąże demokracji z ideałem wspólnego dobra, lecz z kapitałem społecznym, uznając porządek konstytucyjny za polityczny odpowiednik wolnego rynku (Buchanan 1997: 15–30). Ustrojowa konstrukcja demokratycznych rządów prawa Hayeka zależy od wewnętrznej struktury podmiotu moralnego, który generuje przekształcenia instytucji politycznych; w koncepcji Buchanana zależy od zastosowania określonej procedury wyboru konstytucyjnego w postaci reguły jednomyślności.

Wszakże różnica między reprezentowanymi przez obu uczonych formami demokracji niedyskryminacyjnej polega na tym, że program Hayeka głosi reformowanie istniejących instytucji przedstawicielskich na zasadzie uniwersalnego nadrzędnego prawa, zaś Buchanan akcentuje tworzenie nowych reguł (konstytucji) określających funkcjonowanie instytucji demokratycznych. Zdaniem Justyny Miklaszewskiej wspólny rys owych teorii można dostrzec poprzez relacje między prawem a wolnym rynkiem. Według badaczki Hayek przedstawia tezę o konieczności konstytucyjnych ograniczeń dla władzy rządu w sposób spójny z teorią publicznego wyboru, lecz formułuje argument epistemologiczny, podczas gdy Buchanan – etyczny. „W teorii publicznego wyboru władza rządu powinna zostać konstytucyjnie ograniczona, gdyż w przeciwnym razie rządzący wykorzystają ją do realizacji własnych interesów. Dla Hayeka natomiast nie stanowi problemu to, czy rząd mógłby postępować altruistycznie, bowiem nawet gdyby tak było, nie posiada on wystarczającej wiedzy do czynienia dobra społecznego” (Miklaszewska 2007).

Zakończenie

Formy demokracji niedyskryminacyjnej w ujęciu Hayeka (rządy prawa) oraz Buchanana (konstytucja) są instytucjonalnym rozwiąza-

niem dla systemu demokratycznego zarówno na poziomie działania instytucji, jak i zachowań jednostek.

Krytykując nieograniczoną demokrację, Buchanan w konstytucyjnej ekonomii politycznej nawiązuje do koncepcji uniwersalnego prawa Hayeka. Dla Hayeka wzmocnienie funkcji państwa w kwestiach gospodarczych powoduje upadek wolności demokratycznych. Zapobiec nadużyciu władzy mogą rządy prawa, reprezentujące, zgodnie z teorią spontanicznego ładu, ewolucyjnie kształtowane reguły sprawiedliwego zachowania.

W tym samym celu, tj. dla zachowania liberalnych wartości wspólnot demokratycznych, Buchanan modyfikuje zaproponowany przez Hayeka program oraz broni, potępianego przez tego ostatniego, konstruktywizmu politycznego. Porządek prawno-instytucjonalny, uważa on, konstytuuje nie fenomen instytucji moralnych, lecz świadome konstruowanie nowego prawa w postaci jedomyślnego zawarcia umowy konstytucyjnej. Konsensus na etapie konstytucyjnym co do mających obowiązywać w społeczeństwie głównych praw i zasad jest zasadniczym sposobem na zmianę dyskryminacyjnego systemu redystrybucji dóbr publicznych.

Dla części badaczy klimatu intelektualnego XX wieku Hayek i Buchanan jako apologeci kapitału i praktyki wolnorynkowej reprezentują głównie zdezaktualizowany dziś dyskurs zimnowojenny. Jednak dzięki koncepcjom demokracji niedyskryminacyjnej obaj uczeni stali się jednymi z prekursorów renesansu neoliberalnego w filozofii politycznej minionego stulecia. Wyznacza ona bowiem liberalny krajobraz ekonomiczny, polityczny i społeczny nowoczesnych państw demokratycznych.

Bibliografia

- Buchanan J., 1975, *The Samaritan's Dilemma* [w:] *Altruizm, Moralisty and Economic Theory*, New York.
- Buchanan J., 1997, *Konstitucija ekonomicheskoj politiki* [w:] *Nobelevskije laureaty po ekonomike*, t. 1, Moskwa.
- Buchanan J., 2004, *Politika bez romantiki* [w:] *Viehi ekonomicheskoj mysli*, t. 4, Moskwa.
- Buchanan J.M., Musgrave R.A., 2005, *Finanse publiczne a wybór publiczny. Dwie odmienne wizje państwa*, Warszawa.
- Buksiński T., 1996, *Racjonalność współdziałań: szkice z filozofii polityki*, Poznań.
- Godłów-Legiędź J., 1992, *Doktryna społeczno-ekonomiczna Friedricha von Hayeka*, „Ekonomia XX wieku”, Warszawa.

- Gunning J.P., 2001, *Zrozumieć demokrację. Wprowadzenie do teorii wyboru publicznego*, Warszawa.
- Hayek F.A. von, 1989, *Droga do niewolnictwa*, Wrocław.
- Hayek F.A. von, 1992, *Pagubna samonadejność: oshybki socializma*, Moskwa.
- Kapelushnikov R., 1989, *Filosofija rynku F.A. von Hayeka*, „Mirovaja ekonomika i mezdunarodnyje otnoshenija”, 12.
- Kuniński M., 1998, *Czy demokracja sprzyja cnotom obywatelskim?* [w:] *Polityka i świat wartości. Uczestnictwo obywateli w życiu społeczno-politycznym*, Kraków.
- Kuniński M., 1999, *Wiedza, etyka i polityka w myśli F.A. von Hayeka*, Kraków.
- Miklaszewska J., 1994, *Libertariańskie koncepcje wolności i własności*, Kraków.
- Miklaszewska J., 2001, *Filozofia a ekonomia. W kręgu teorii publicznego wyboru*, Kraków.
- Miklaszewska J., stan na 6.12.2007, *Hayek o wolnej konkurencji*, komunikat 2, strona internetowa www.calculumus.org/hayek/kom2.html
- Nureev R., 2005, *Model konstytucyjnego porządku F. Hayeka* [w:] *Teorija obshchestvennogo vybora. Kurs lekcij*, Moskwa.
- Osiatyński W., 1984, *Współczesny konserwatyzm i liberalizm amerykański*, Warszawa.

Non-Discriminatory Forms of Democracy in the Political Philosophy of Friedrich von Hayek and James Buchanan

Abstract

Within the libertarian political philosophy, Friedrich von Hayek's theory of spontaneous order and James Buchanan's constitutional political economy represent – respectively – evolutionary and constructivist models of non-discriminatory democracy. A moral order postulated by Buchanan is a consciously built legal-institutional system which functions in a mode typical of free market copuled with norms laid down in a constitutional covenant. Hayek, in turn, believes sources of social creativity to reside not in rationalist arrangements but rather in spontaneous evolutionary forces and moral values which shape rules of just conduct in his Great Society. Although Hayek's conception of the rule of law and Buchanan's constitution explain the nature of social institutions in two different manners, they are correlated in terms of general principles to foster liberal society. Both of them favour a limiting approach to democratic institutions in order to protect rights and liberties of the individual and to ensure a non-discriminatory distribution of public goods.